

Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

ISSN 1732-1395

Instrukcje dla autorów i Rocznik online:
<https://ies.lublin.pl/rocznik>

Kwestia krymska w relacjach ukraińsko-rosyjskich przed 2014 rokiem. Uwarunkowania i konteksty

Andrzej Gil^a

^a Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Opublikowano online: grudzień 2019

Sposób cytowania: A. Gil, *Kwestia krymska w relacjach ukraińsko-rosyjskich przed 2014 rokiem. Uwarunkowania i konteksty*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17 (2019), z. 2, s. 229-250, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.9>.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism naukowych MNiSW z 31 lipca 2019 roku „Rocznik IEŚW” znajduje się z liczbą 70 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List, Central and Eastern European Online Library, BazEkon oraz ERIH PLUS.

Andrzej Gil*

Kwestia Krymska w relacjach ukraińsko-rosyjskich przed 2014 rokiem. Uwarunkowania i konteksty

The Crimean Issue in Ukrainian-Russian Relations Before 2014. Conditions and Contexts

Abstract: The article analyses the main events and processes taking place during the last century in Crimea in the context of its occupation by the Russian Federation in 2014. They were presented in several phases: after 1917, when the future hosts were “white” Russians, Bolsheviks, local Tatars, Ukrainians and Ottoman Turks, and at the turn of the 1980s and 1990s, when post-Soviet Russia and Ukraine, as well as local Russian-speaking people of the peninsula and Crimean Tatars were competing. Agreements and apparent agreements, as well as the incompetent policy pursued by the authorities in Kiev, have led to a political crisis which, so far, has been won by Putin’s Russia.

Keywords: Crimea, Russian Federation, Ukraine, autonomy, crisis

Uwagi wstępne

Przywrócenie prawa głosu przedstawicielom Federacji Rosyjskiej w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy podczas jego sesji plenarnej w dniu 26 czerwca 2019 r. stało się świadectwem zmiany nastawienia przynajmniej części wiodących europejskich elit politycznych do problemu rosyjskiej agresji wobec Ukrainy¹. Przypomnieć bowiem należy, że to właśnie po zaanektowaniu Krymu przez Rosję Zgromadzenie Parlamentarne podjęło w dniu 10 kwietnia 2014 r. decy-

* Dr hab. Andrzej Gil – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ORCID: 0000-0002-6415-8339, e-mail: andrzej.gil.2015@gmail.com.

1 PACE, *PACE ratifies Russian delegation's credentials*, 26.06.2019, <http://assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=7547&lang=2&cat=8> [27.07.2019].

zję o odebraniu przedstawicielom tego państwa prawa głosu², traktując ten ruch jako element szerszego, międzynarodowego nacisku na Kreml. Uchylenie przez parlamentarzystów Rady Europy własnego postanowienia sprzed pięciu lat wobec niezmiennego faktu rosyjskiej okupacji Krymu należy traktować zarówno jako rezultat swoistego „zmęczenia” tym problemem ze strony niektórych środowisk polityczno-biznesowych Europy, zwłaszcza Zachodniej, jak i jako sukces starań Moskwy mających na celu faktyczne uznanie zaboru Półwyspu, niezależnie od jego formalno-prawnej oceny. Z wolna następuje też proces swoistej „rytualizacji” sprawy krymskiej. Jest ona, co prawda obecna w przestrzeni międzynarodowej, ale jej ostrość i wyrazistość powoli ulegają rozmyciu, a ona sama staje się jedną z wielu nierozwiązanych i niezakończonych spraw, na które nakładają się inne bieżące wydarzenia.

Problemem w zasadniczym zrozumieniu źródeł kryzysu krymskiego jest także nadmierne jego personalizowanie, związane z osobą prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina jako praktycznie jedyne go twórcy i realizatora polityki zagranicznej kierowanego przez państwa³. Sprowadzanie całej polityki Rosji względem Ukrainy (i oczywiście stanowiącej jej integralną część kwestii Krymu) wyłącznie do aktywności prezydenta Putina i jego chęci „odrodzenia imperium” jest zabiegiem zrozumiałym. Z jednej strony on sam dokłada starań, by takie skojarzenia funkcjonowały w świecie polityczno-medialnym, z drugiej zaś jest to bardzo wygodne, bo ułatwia pozorne zrozumienie tematu i jednocześnie zwalnia z konieczności dokonania jego rzetelnej analizy, z uwzględnieniem innych czynników. Przy oczywistym uznaniu wiodącej roli Władimira Putina w dokonaniu zaboru Półwyspu Krymskiego w 2014 r. należy zauważyć, że realizował on scenariusz, który był napisany i przetestowany na tym obszarze już znacznie wcześniej, w sytuacjach upadku dotychczasowego ładu geopolitycznego i przy zainteresowaniu większej liczby podmiotów. Z tego punktu widzenia istotne są zatem dwa okresy w dziejach Kry-

- 2 PACE, *Reconsideration on substantive grounds of the previously ratified credentials of the Russian delegation*, 8.04.2014, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20745&lang=en> [27.07.2019]; J. Kranz, *Kilka uwag na tle aneksji Krymu przez Rosję*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 8, s. 36.
- 3 M. A. Orenstein, *The Lands in Between. Russia vs the West and the New Politics of Hybrid War*, New York 2019, s. 11-12.

mu – po upadku caratu i po upadku władzy radzieckiej. Oba wydarzenia, o charakterze nie tylko historycznym, tworzą pewne podglebie dla późniejszych procesów i wydarzeń.

Celem artykułu jest ukazanie głębszych – niż agresywna polityka Władimira Putina – uwarunkowań konfliktu krymskiego. Poszerzenie katalogu problemów oraz wskazanie szerszego grona zainteresowanych kwestią krymską podmiotów może stać się konstruktywne dla ukazania jej stopnia złożoności. Bezprawie rosyjskiej agresji wobec Ukrainy jest bowiem bezdyskusyjne, natomiast sposób rozwiązania tego problemu, w tym i sprawy Krymu, już taki oczywisty nie jest.

1. Początek. Pierwszy konflikt o Krym: 1917-1921

Upadek caratu i powstanie demokratycznej Rosji spowodowały w byłym imperium narastanie tendencji odśrodkowych, które nie ominęły również Krymu. W latach bezpośrednio po rewolucji lutowej Półwyspem, ze względu na jego strategiczny potencjał, interesowały się różne państwa i siły polityczne, odwołując się przy tym do właściwych sobie haseł i idei. W momencie gdy nastąpił rozkład miejscowej rosyjskiej administracji i narastał chaos związany z działalnością bolszewików, aktywnych zwłaszcza w Symferopolu, krymscy Tatarzy podjęli próbę stopniowego przejęcia władzy. Początkiem tego procesu było utworzenie parlamentu (Kurułtaju), którego pierwsza sesja trwała od 26 listopada do 13 grudnia 1917 r. Kurułtaj uchwalił quasi-konstytucję tatarskiego Krymu (Podstawowe Prawa Krymskotatarskiego Kurułtaju), a także wyłonił rząd (Dyrektoriat) oraz utworzył podstawy sił zbrojnych. Najważniejszym jednak jego aktem było proklamowanie Krymskiej Republiki Ludowej jako republiki demokratycznej, jednakże z prawodawstwem respektującym zasadnicze zasady islamu⁴. W końcu listopada tegoż roku swoją reprezentację polityczną (tzw. Rada Przedstawicieli Ludowych) utworzyli zwolennicy republi-

4 R. I. Haxajli, *Провозглашение Крымской Народной Республики и принятие «Основных Законов Крымскотатарского Курултая» (декабрь 1917 года – январь 1918 года)*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету”, Серія Право, 2014, вып. 24, т. 1, s. 116-119 [R. I. Haxajli, *Provozglashenie Krymskoj Narodnoj Respubliki i priniatie «Osnovnykh Zakonov Krymskotatarskogo Kurultaia» (dekabr' 1917 goda – ianvar' 1918 goda)*, „Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu”, Serii Pravo, 2014, vyp. 24, t. 1, s. 116-119].

kańskiej Rosji, którzy ze względu na bolszewickie zagrożenie podjęli współpracę z władzami Krymskiej Republiki Ludowej⁵.

Wobec tak istotnych wydarzeń, stanowiących zagrożenie dla idei przyszłego komunistycznego i ponadnarodowego państwa, bolszewicy rozpoczęli działania na rzecz przejęcia władzy na Półwyspie. W dniu 22 stycznia 1918 r. utworzyli w Sewastopolu Obwodowy Sztab Wojenno-Rewolucyjny. Już cztery dni później wojska bolszewickie rozbiły siły tatarskie w bitwie nad rzeką Almą, zajęły Symferopol i zlikwidowały zarówno Kurułtaj, jak i Dyrektoriat, dopuszczając się przy tym zbrodni wojennych. W ciągu następnych kilku tygodni miejscowe instytucje tatarskie zostały unicestwione bądź rozpoczęły działalność konspiracyjną. Równolegle działacze komunistyczni 22 marca 1918 r. proklamowali powstanie nowego tworu państwowego pod nazwą Radziecka Socjalistyczna Republika Taurydy. Na jej czele stanął pochodzący z Warszawy Anton Słucki. Wraz z tym aktem na Półwyspie Krymskim rozpoczęła się pierwsza faza rewolucyjnego terroru⁶.

W lutym 1918 r. w Brześciu nad Bugiem państwa centralne podpisały pakt pokojowy z Ukraińską Centralną Radą, instytucją aspirującą do reprezentowania Ukraińców z dawnego imperium rosyjskiego i – po wielu politycznych meandrach – dążącą do państwowej niezależności (Ukraińska Republika Ludowa). Nieco wcześniej, w swoim Trzecim Uniwersale (wydanym 20 listopada 1917 r.), Komitet UCR nakreślił granice przyszłej Ukrainy, wyłączając z niej – zgodnie z ówczesnym stanem rzeczy – Krym⁷. Jednakże uświadomienie sobie stra-

- 5 H. E. Трапезников, *Крым в период Великой Октябрьской социалистической революции, гражданской войны и иностранной военной интервенции*, [w:] *Крым: прошлое и настоящее*, red. С. Н. Агаджанов, А. Н. Сахаров, Москва 1988, s. 58 [N. E. Trapeznikov, *Krym v period Velikoj Oktjabr'skoj sotsialisticheskoi revoliutsii, grazhdanskoj vojny i inostrannoj voennoi interventsii*, [w:] *Krym: proshloe i nastoiashchee*, red. S. N. Agadzhanov, A. N. Sakharov, Moskva 1988, s. 58].
- 6 А. С. Пученков, В. Г. Зарубин, *Крым в эпоху «великих потрясений». 1917-1920 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, red. А. В. Юрасов, Москва 2019, s. 406-409 [A. S. Puchenkov, V. G. Zarubin, *Krym v epokhu «velikikh potrasenii». 1917-1920 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., т. 2, red. А. В. Iurasov, Moskva 2019, s. 406-409].
- 7 Odpowiedni fragment Uniwersału brzmiał następująco: „Do terytorium Ukraińskiej Republiki Ludowej należą ziemie, zasiedlone w większości przez Ukraińców: Kijowszczyzna, Podole, Wołyń, Czernihowszczyzna, Połtawszczyzna, Charkowszczyzna, Katerynosławszczyzna, Chersońszczyzna, Tauryda (bez Krymu). Ostateczne ustalenie granic Ukraińskiej Republiki Ludowej, co do przyłączenia części Kurszczyzny, Chełmszczyzny, Woroneższczyzny i przyległych guberni i obwodów, w których większość ludności jest ukraińska, będzie postanowienie zgodnie ze zorganizowaną wolą ludu”. *Українська центральна рада: Документи і матеріали*, у 2 т., т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р., упорядник В. Ф. Верстюк та ін., Київ 1996, s. 400 [Ukrains'ka tsentral'na rada:

tegicznej wagi tego obszaru zmieniło nastawienie władz w Kijowie do problemu krymskiego i skłoniło je do działań na rzecz jego trwałego związania z Ukrainą. Kiedy wojska niemieckie w początkach kwietnia 1918 r. podjęły marsz w stronę Półwyspu, równocześnie wkroczyła tam Krymska Grupa Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej pod dowództwem pułkownika Petra Bołboczana. Ukraińskie siły zbrojne zajęły Symferopol, a także bazę Floty Czarnomorskiej w Sewastopolu wraz z zakotwiczonymi tam okrętami. Jednakże na skutek polecenia niemieckich władz okupacyjnych Grupa pułkownika Bołboczana musiała opuścić Krym. Niemcy w swym politycznym pragmatyzmie postawili na miejscowych Tatarów i pozwolili na reaktywację Krymskiej Republiki Ludowej⁸. Na czele jej rządu stanął polski Tatar Maciej Sulejman Sulkiwicz⁹.

Należy zauważyć, że Krym budził zainteresowanie także osmańskiej Turcji. Podczas rozmów prowadzących do zawarcia traktatu pokojowego w Brześciu delegacja turecka proponowała Ukraińcom swoje poparcie w celu uzyskania Chełmszczyzny w zamian za przekazanie Półwyspu Krymskiego imperium osmańskiemu, ale dalszy rozwój wydarzeń uczynił tę propozycję nieaktualną¹⁰.

Tymczasem w Kijowie została obalona Centralna Rada i władzę przejął hetman Pawło Skoropadski, który rozpoczął dyplomatyczne starania w Berlinie i Wiedniu o przejęcie kontroli nad Krymem. Jednocześnie prowadził politykę dezawuowania rządu Sulejmana Sulkiwicza, traktując go jako agendę swojej administracji, a także rozpoczął prawdziwą wojnę celną. Doprowadziło to do konfliktu z miejscowymi Tatarami i w jego rezultacie do skompromitowania idei przyna-

Dokumenty i materiały, u 2 t., t. 1: 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r., uporządkny V. F. Verstiu ta in., Kyiv 1996, s. 400].

- 8 P. Пиріг, *Німецькі детермінанти кримської політики гетьмана Павла Скоропадського (травень – грудень 1918 р.)*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014, s. 385 [R. Pyrih, *Nimets'ki determinanty kryms'koi polityky het'mana Pavla Skoropads'koho (traven' – hruden' 1918 r.)*, [w:] *Krym vid antichnosti do s'ohodennia: Istorychni studii*, red. V. Smolii, Kyiv 2014, s. 385].
- 9 Generał Maciej Sulejman Sulkiwicz do pracy na rzecz odrodzenia życia miejscowych społeczności turkojęzycznych zaprosił wielu polskich Tatarów. Po upadku swego rządu udał się do Azerbejdżanu, gdzie został szefem sztabu tworzących się azerskich sił zbrojnych. Zginął rozstrzelany przez bolszewików w Baku 15 czerwca 1920 r. A. Miśkiewicz, *Sulkiwicz Maciej Sulejman (1865-1920)*, [w:] *Słownik biograficzny Tatarów polskich XX wieku*, red. A. Miśkiewicz, Białystok 1438/2016, s. 170-171.
- 10 І. Гошуляк, *Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки)*, Київ 2009, s. 226 [I. Hoshuliak, *Тернысты шлях до соборности (від ідеї до Акту Злуки)*, Київ 2009, s. 226].

leżności Półwyspu do Ukrainy. W listopadzie upadł rząd Sulikiewicza. Na stanowisku zastąpił go zorientowany na „białą” Rosję Solomon Krym. W tym też czasie hetman Skoropadski utracił władzę, a Niemcy, po podpisaniu kapitulacji, zaczęli wycofywać swoje wojska z Europy Wschodniej. Po wytworzeniu się militarno-politycznej pustki Krym został zajęty przez Armię Ochotniczą generała Antona Denikina. W kwietniu 1919 r. bolszewicy obalili tatarską Republikę i ogłosili powstanie autonomicznego sowieckiego Krymu. Jednakże znowu zostali wyparci przez Denikina, którego zastąpił wkrótce generał Piotr Wrangel. Ostatecznie w listopadzie 1920 r. Armia Czerwona zajęła Półwysep, na obszarze którego 18 października 1921 r. została powołana do życia Krymska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka, wchodząca w skład Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej¹¹.

Wydarzeniom politycznym przełomu XIX i XX w. na Krymie towarzyszyły duże zmiany w jego strukturze etnicznej i społecznej, prowadzące do stopniowej detataryzacji. Warto zauważyć, że w ostatnich latach istnienia wasalnego względem Turcji chanatu krymskiego Tatarzy stanowili ponad 90% jego stałej ludności, a ich populacja liczyła ponad 400 000 osób. Niekorzystna polityka caratu przynosiła kolejne fale emigracji, przede wszystkim do imperium osmańskiego¹², tak że udział Tatarów w ogólnej liczbie ludności Półwyspu w 1897 r. wynosił już tylko 35,6%, a w 1917 r. zmniejszył się do 28,7%. Z kolei w 1939 r. największy komponent populacji Krymskiej ASRR (liczącej w sumie 1 126 400 osób) stanowili Rosjanie (około 50%), dalej Tatarzy (około 20%) i Ukraińcy (około 10%). Pozostali to m.in. Grecy, Bułgarzy, Niemcy i Żydzi¹³.

11 M. Gołda-Sobczak, *Krym jako przedmiot sporu ukraińsko-rosyjskiego*, Poznań 2016, s. 125-129; M. A. Kirecçi, S. Tezcan, *The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present*, „Bilgi. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi” 2016, no. 77, s. 11.

12 Przykładowo w czasie wojny krymskiej z całej Taurydy (Półwysep i jego zaplecze lądowe) wyemigrowało do Turcji około 200 000 Tatarów (z 300 000 ich ogólnej liczby). B. G. Williams, *Hijra and forced migration from nineteenth century Russia to the Ottoman Empire. A critical analysis of the Great Tatar emigration of 1860-1861*, „Cahiers du monde Russe” 2000, 41/1, s. 79.

13 R. Wiśniewski, *Przemiany etniczne na Krymie – od inkorporacji do Rosję carskiej po aneksję przez Federację Rosyjską (1783-2014)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, VII/2, s. 74-78.

2. **Pomiędzy. Deportacja Tatarów w 1944 roku i przekazanie Krymu w granice radzieckiej Ukrainy**

Największą klęską dla krymskich Tatarów w XX w. była deportacja z maja 1944 r. Pretekstem do niej były wydarzenia z okresu niemieckiej i rumuńskiej okupacji Krymu (1941-1944), kiedy to część ludności tatarskiej zdecydowała się na podjęcie współpracy z nową władzą, której polityka nakierowana była przede wszystkim na doraźne wykorzystanie zasobów Półwyspu. Poparcie, jakiego aparat okupacyjny udzielał miejscowym Tatarom, równoważone było wielką brutalnością i szeregiem akcji represyjnych wobec wszystkich jego mieszkańców¹⁴.

Po zakończeniu działań wojennych na Półwyspie Krymskim (12 maja 1944 r.) władze sowieckie podjęły wobec Tatarów kolejną akcję deportacyjną. Została ona przeprowadzona w dniach 18-20 maja, a podlegało jej co najmniej 187 859 osób, które wywieziono głównie na teren Uzbeckiej SRR. Ponadto pewną liczbę Tatarów zamordowano na miejscu bądź zatopiono w barkach w Morzu Azowskim. Na przełomie czerwca i lipca tego roku wysiedlono dodatkowo około 37 000 Ormian, Greków i Bułgarów, a także ponad 1700 zdemobilizowanych żołnierzy Armii Czerwonej tychże narodowości. W ten sposób doprowadzono do zasadniczych zmian etnicznych na terenie Krymskiej ASRR. Od tego czasu Rosjanie stanowili bezwzględnie większość ogółu populacji (około 300 000 osób) wobec 90 000 Ukraińców i kilkunastu tysięcy przedstawicieli innych narodowości¹⁵. W celu zatarcia jakiegokolwiek odrębności Krymu odebrano mu status autonomii i na mocy dekre-

14 O. В. Романько, *Крым под пятой Гитлера. Немецкая оккупационная политика в Крыму (1941-1944)*, Москва 2011, s. 125-239 [O. V. Roman'ko, *Kрым pod piatoi Gitlera. Nemetskaia okkupatsionnaia politika v Krymu (1941-1944)*, Moskva 2011, s. 125-239].

15 Иосиф Сталин – Лаврентию Берии: «Их надо депортировать...»: *Документы, факты, комментарии*, сост. Н. Бугай, Москва 1992, s. 129-150 [Iosif Stalin – Lavrentiiu Berii: «Ikh nado deportirovat'...»: *Dokumenty, fakty, kommentarii*, sost. N. Bugai, Moskva 1992, s. 129-150]; O. A. Габриелян, С. А. Ефимов, Б. Г. Зарубин, А. Е. Кислый, А. В. Мальгин, А. Р. Никифоров, В. М. Павлов, Б. П. Петров, *Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство*, Симферополь 1998, s. 56-65 [O. A. Gabrielian, S. A. Efimov, B. G. Zarubin, A. E. Kislyi, A. V. Mal'gin, A. R. Nikiforov, V. M. Pavlov, B. P. Petrov, *Krymskie repatrianty: deportatsiia, vozvrashchenie i obustroistvo*, Simferopol' 1998, s. 56-65]; *Сталинские депортации 1928-1953*, сост. Н. Л. Поболь, П. М. Полян, Москва 2005, s. 491-522 [Stalinskie deportatsii 1928-1953, sost. N. L. Pobol', P. M. Polian, Moskva 2005, s. 491-522]; В. Головченко, *Депортация народов Крыма в контексті національної політики сталінізму*, [w:] *Крим від античності до сьогодення*, s. 492-497 [V. Holovchenko, *Deportatsiia narodiv Krymu v konteksti natsional'noi polityky stalinizmu*, [w:] *Kрым vid antychnosti do s'ohodennia*, s. 492-497].

tu Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 25 czerwca 1946 r. stał się on zwykłym obwodem w ramach Rosyjskiej SFRR (w obrębie którego z kolei wydzielono miasto Sewastopol, od 1948 r. podporządkowane bezpośrednio Moskwie)¹⁶.

Istotnym wydarzeniem w dziejach Krymu, wydatnie wpływającym na późniejsze stosunki rosyjsko-ukraińskie, było przekazanie go mocą dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 19 lutego 1954 r. Ukraińskiej SRR. Nie była to pierwsza zmiana granic między obiema sowieckimi republikami – Ukrainą i Rosją¹⁷, ale okazała się szczególnie brzemenna w skutki.

Okoliczności tego zdarzenia nie są do końca rozpoznane. Być może wpływ na to miała zła sytuacja gospodarcza Krymu, zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa, wywołana problemami z zaopatrzeniem go w wodę. Ostateczną decyzję o zmianie republikańskiego statusu Półwyspu podjął ówczesny sekretarz generalny Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Nikita Chruszczow, a formalnym pretekstem stały się obchody 300-lecia tzw. „zjednoczenia Rosji i Ukrainy”, czyli rocznica postanowień kozackiej rady perejaśławskiej z 1654 r.¹⁸ Było to w realiach Związku Radzieckiego wydarzenie jednostkowe i szczególne, któremu nadano najwyższą rangę propagandową. Jednak praktyczny wymiar tej decyzji nie miał większego znaczenia, bowiem w ujęciu politycznego centrum ważne były granice zewnętrzne państwa, a rozgraniczenia między poszczególnymi republikami traktowano jako drugorzędne. Stąd przynależność Krymu do Ukraińskiej

16 Закон об упразднении Чечено-Ингушской АССР и о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область, [w:] *Шестьдесят шестая годовщина Крымской АССР. Демонстрации и митинги крымских татар*, red. М. Джемилев, London 1989, s. 22 [Zakon ob uprazdnenii Checheno-Ingushskoj ASSR i o preobrazovanii Krymskoi ASSR v Krymskuiu oblast', [w:] *Shest'desiat shestaia godovshchina Krymskoi ASSR. Demonstratsii i mitingi krymskikh tatar*, red. М. Dzhemilev, London 1989, s. 22].

17 Okoliczności wyznaczenia granicy ukraińsko-rosyjskiej w początkach istnienia Związku Radzieckiego, a także dokonanego w połowie lat 20. XX w. podziału Donbasu pomiędzy obie republiki przeanalizowano w pracy: A. Gil, *Granica między Ukraińską SRR a Rosyjską FSRR w latach dwudziestych XX wieku. Przyczynek do realizacji bolszewickiej polityki narodowościowej*, „Limes. Studia i Materiały z Dziejów Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, nr 9, s. 129-137.

18 Szerzej zob.: A. Gil, *Dekret prezydenta Leonida Kuczmy o obchodach 350. rocznicy Kozackiej Rady Perejaśławskiej 1654 r. i jego znaczenie dla wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji Ukrainy*, Lublin 2003 (*Analizy Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1, red. J. Kłoczowski, H. Łaszkiwicz), s. 25-30.

SRR niewiele zmieniała w jego rzeczywistej sytuacji i traktowana była bardzo formalnie¹⁹.

3. Przed finałem. Krym w kontekście upadku Związku Radzieckiego i powstania niepodległej Ukrainy

Kryzys, jaki ogarnął w latach 80. XX w. Związek Radziecki, doprowadził do zainicjowania zmian, których twarzą stał się nowy sekretarz generalny KPZR Michaił Gorbaczow. Reformy, wprowadzane początkowo z zamiarem modernizacji zastarzałych i niewydolnych struktur ekonomicznych, przekształciły się wkrótce w działania na rzecz ocalenia Związku Radzieckiego jako podmiotu politycznego. Jednakże wewnętrzne sprzeczności, wynikłe z natury samego systemu komunistycznego, przywiodły państwo radzieckie na skraj upadku. W niektórych jego częściach nastąpił bardzo złożony splot problemów gospodarczych i etnoreligijnych, prowadzący do ujawnienia się tak tendencji odśrodkowych, jak i konfliktów, w tym zbrojnych. Kwestie te nie ominęły także obwodu krymskiego.

Przekazanie Półwyspu Krymskiego radzieckiej Ukrainie nie zmieniło zasadniczych tendencji, jakie charakteryzowały ten region w latach 60. i 70. XX w. Niewątpliwie najistotniejszą kwestię stanowił powrót Tatarów krymskich do ojczyzny po ich deportacji w 1944 r. Przejęcie rządów w ZSRR przez Nikitę Chruszczowa i zainicjowana przez niego polityka osądzenia czasów stalinowskich sprzyjały wysiedlonym narodom, których wina w tych okolicznościach stawała się dla ogółu społeczeństwa dosyć wątpliwa. 28 kwietnia 1964 r. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wydało dekret „О снятии ограничений по

19 O. В. Валобуев, *Крымская область в составе РСФСР. 1946-1954 гг. Передача Крыма Украинской ССР*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, s. 639-646 [O. V. Valobuev, *Krymskaia oblast' v sostave RSFSR. 1946-1954 gg. Peredacha Kryma Ukrainskoi SSR*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, s. 639-646]; С. Кульчицький, *Входження Криму до складу України: політичний аспект*, [w:] *Крим від античності до сьогодення*, s. 499-511 [S. Kul'chyts'kyi, *Vkhodzhennia Krymu do skladu Ukrainy: politychnyi aspekt*, [w:] *Krym vid antychnosti do s'ohodennia*, s. 499-511]; Н. Стариков, Д. Беляев, *Россия. Крым. История*, Санкт-Петербург 2015, s. 78-102 [N. Starikov, D. Beliaev, *Rossiiia. Krym. Istoriia*, Sankt-Peterburg 2015, s. 78-102]; M. Kalb, *Imperialna gra. Putin, Ukraina i nowa zimna wojna*, przeł. S. Baranowski, Kraków 2017, s. 116-119; S. Plokhly, *Kwestia rosyjska. Jak budowano naród i imperium*, przeł. Ł. Witczak, Kraków 2019, s. 344. Akt ten wywołał dosyć gwałtowną reakcję emigracji tatarskiej, zwłaszcza w Turcji, która odrzucała łączność Krymu z Ukrainą z uwagi na kontekst historyczny, społeczny i gospodarczy. M. Gołda-Sobczak, op.cit., s. 138-139.

спецпоселению крымских татар, балкарцев, турок – граждан СССР, курдов, хемшилов и членов их семей, выселенных в период Великой Отечественной войны”²⁰. Był to pierwszy krok do normalizacji sytuacji Tatarów krymskich i do ich powrotu na rodzinne ziemie, chociaż – jak się okazało – nie najłatwiejszy. Władze, zarówno na szczeblu centralnym, jak i regionalnym, nie życzyły sobie masowej fali powrotów Tatarów na Półwysep. Aby rozwiązać kwestię tatarską, systemowo planowano utworzenie dla nich regionu narodowościowego w ramach Uzbeckiej SRR, argumentując ten ruch brakiem miejsca na osiedlenie w obwodzie krymskim. Wyrazem takiego podejścia był kolejny dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, z 5 września 1967 r.: „О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму”²¹, który z jednej strony zdejmował z nich odium współpracy z Niemcami w czasie okupacji, z drugiej zaś nakazywał władzom wszystkich republik związkowych, w których żyli deportowani z Krymu, podjęcie działań na rzecz polepszenia ich sytuacji ekonomicznej i kulturowej. W praktyce oznaczało to dalsze podtrzymywanie zakazu powrotu²². Mimo tego do końca lat 80. na Krym wróciło prawie 40 000 Tatarów, często urodzonych już poza swą małą ojczyzną. Stanowili oni (w 1989 r.) około 1,6% ogółu populacji²³. Ich celem było reaktywowanie Krymskiej ASSR, traktowanej jednak jako forma państwowości tatarskiej. W związku z tym w dniach 26-30 czerwca 1991 r. w Symferopolu odbył się drugi już w historii Tatarów krymskich XX w. Kurułtaj, który usankcjonował ich dążenie do samodzielności politycznej oraz powołał Medżlis (organ łączący funkcję parlamentu

20 *Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий*, ч. 1, ред. Г. Ф. Весновская, Курск 1999, s. 198 [*Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov o repressiiakh i rehabilitatsii zhertv politicheskikh repressii*, ch. 1, red. G. F. Vesnovskaia, Kursk 1999, s. 198].

21 *Ibidem*, s. 272.

22 Jak wspominał lider ruchu tatarskiego, Mustafa Dżemilew, jeszcze w październiku 1987 r. Tatarzy krymscy zesłani do Uzbeckiej SRR byli poddani ścisłemu nadzorowi w celu zapobieżenia jakimkolwiek działaniom na rzecz pamięci o ich dawnej ojczyźnie. *Информация о беседе членов Центральной инициативной группы Национального движения крымских татар в прокуратуре Узбекской ССР*, [w:] *Шестьдесят шестая годовщина Крымской АССР*, s. 129-151 [*Informatsiia o besede chlenov Tsentral'noi initsiativnoi grupy Natsional'nogo dvizheniia krymskikh tatar v prokurature Uzbekskoj SSR*, [w:] *Shest'desiat shestaia godovshchina Krymskoi ASSR*, s. 129-151].

23 R. Wiśniewski, *op.cit.*, s. 81.

i rządu). Jednakże w ówczesnych warunkach politycznych inicjatywa ta nie mogła zostać zrealizowana²⁴.

Prawdziwy przełom w sprawie Tatarów krymskich nastąpił wraz z uchwaleniem przez Radę Najwyższą ZSRR w dniu 14 listopada 1989 r. deklaracji „О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению и обеспечению их прав”²⁵. W ciągu następnych dwóch lat na Krym powróciło około 150 000 osób narodowości tatarskiej, mających swe korzenie na Półwyspie. W dalszych latach ich napływ zmniejszył się znacząco, niemniej (uwzględniając także przyrost naturalny) w 2001 r. ogólną liczbę Tatarów w tym regionie szacowano na ponad 250 000 osób, co stanowiło 10% całości jego populacji²⁶.

Wzrost liczebny ludności tatarskiej nie gwarantował jej uzyskania statusu gospodarza we własnym kraju. W praktyce została ona usytuowana na marginesie życia politycznego, społecznego i ekonomicznego, a jej położenie (w różnych aspektach) dalekie było od normalności. Główną tego przyczynę stanowił brak odpowiednich postanowień w prawie ukraińskim, a także praktycznych działań centralnych i lokalnych władz, które zasadniczo zignorowały kwestię zadośćuczynienia powracającym z deportacji Tatarom i ich potomkom²⁷. Ta pasywność, jak można przypuszczać, wynikała z pojmowania sprawy tatarskiej jako mniej istotnej w porównaniu z koniecznością utrzymania dobrych stosunków z rosyjskojęzycznymi mieszkańcami Krymu, stanowiący-

24 A. A. Форманчук, А. В. Мальгин, *Крым в период социально-политических изменений в СССР. 1985-1991 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, с. 692 [A. A. Formanchuk, A. V. Mal'gin, *Крым в период сotsial'no-politicheskikh izmenenii v SSSR. 1985-1991 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, в 2 т., т. 2, с. 692].

25 *Свод законов СССР*, т. 10, Москва 1990, с. 229 [*Svod zakonov SSSR*, т. 10, Moskva 1990, s. 229].

26 R. Wiśniewski, op.cit., s. 82.

27 Н. В. Михайлова, Л. М. Савина, *Крымские татары: депортация и реабилитация*, „Вестник Московского университета МВД России” 2015, № 1, с. 36 [N. V. Mikhailova, L. M. Savina, *Krymskie tatarы: deportatsiia i rehabilitatsiia*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2015, no. 1, s. 36]. Być może Tatarzy stali się swego rodzaju „zakładnikami historii”, bowiem odpowiedni akt w tej kwestii przyjęty był w atmosferze chęci zadośćuczynienia represjonowanym w ZSRR narodom jeszcze w czasach radzieckich w Rosyjskiej FSRR, natomiast władze Ukraińskiej SRR takiego aktu prawnego nie uchwałyły. Zob.: Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. N 1107-1 “О реабилитации репрессированных народов”, *Гарант*, <http://ivo.garant.ru/#/document/10200365/paragraph/8904:0> [28.07.2019] [Zakon RSFSR ot 26 apreliia 1991 g. N 1107-1 “O reabilitatsii repressirovannykh narodov”, *Garant*, <http://ivo.garant.ru/#/document/10200365/paragraph/8904:0>, 28.07.2019].

mi większość jego populacji i nastawionymi do Tatarów co najmniej negatywnie. Taka postawa Kijowa była wynikiem całego splotu wydarzeń, jakie miały miejsce w regionie od końca lat 80. XX w.

Aktywizacja mieszkańców obwodu krymskiego na fali Gorbaczowskich zmian odróżniała się zasadniczo od tych procesów, które zachodziły w innych częściach Ukraińskiej SRR. Przede wszystkim rozpoczęła się stosunkowo późno, bo w latach 1988-1989, a jej podłoże miało głównie ekonomiczny charakter, całą gospodarkę Krymu ogarnął bowiem głęboki, strukturalny kryzys. Kolejnym czynnikiem niezadowolonia społecznego była budowa elektrowni jądrowej w Szczółkinie we wschodniej części Półwyspu, co do której istniało przypuszczenie, że położona jest na obszarze potencjalnego zagrożenia sejsmicznego. Szybka reakcja władz, które zaprzestały dalszej budowy, uspokoiła jednak nastroje. Doszło też do przekształceń w lokalnej organizacji partii komunistycznej, w wyniku których nastąpiła zmiana na stanowisku sekretarza obwodowego. Dotychczasowego lidera Komunistycznej Partii Ukrainy w regionie, Andrieja Grijenkę, zastąpił Nikołaj Bagrow, późniejszy zwolennik pozostania Krymu w granicach Ukraińskiej SRR. W kolejnych miesiącach zasadniczo zmieniło się nastawienie większości mieszkańców obwodu krymskiego do zachodzących przemian. Z jednej strony obawy budził wspomniany wcześniej powrót deportowanych niegdyś Tatarów, z drugiej zaś – ewentualny ruch na rzecz uzyskania przez Ukrainę niepodległości. Dla miejscowej, rosyjskiej, rosyjskojęzycznej i silnie zsowietyzowanej ludności łączyło się to z odcięciem od Rosji (którą postrzegano jako rzeczywistą ojczyznę) oraz koniecznością przyjęcia języka ukraińskiego jako państwowego (po stosownym w tej kwestii postanowieniu Rady Najwyższej Ukraińskiej SRR z 1 stycznia 1990 r.). Stąd nastroje większości mieszkańców Krymu przełomu lat 80. i 90. należy uznać za zdecydowanie prorosyjskie oraz nie mniej zdecydowaniestanowcze antytatarskie i antyukraińskie²⁸.

W latach 1989-1990 wśród miejscowej elity polityczno-społecznej żywe było przeświadczenie o konieczności zmiany statusu Kry-

28 Д. Рябушкин, *Политическая история Крыма (1989-2007)*, [w:] *Регионы Украины: хроника и руководители*, т. 3: *Крым и Николаевская область*, ред. К. Мацузато, Сappopo 2009, s. 24-27 (*Slavic Eurasian Studies*, no. 20) [D. Riabushkin, *Politicheskaia istoriia Kryma (1989-2007)*, [w:] *Regiony Ukrainy. Khronika i rukovoditeli*, t. 3: *Kрым i Nikolaevskaia oblast'*, ред. К. Мацузато, Сappopo 2009, s. 24-27 (*Slavic Eurasian Studies*, no. 20)].

mu. Rozważano różne rozwiązania – od jego autonomii w ramach Ukraińskiej SRR poprzez dążenie do włączenia go w skład Rosyjskiej FSRR bądź usytuowania jako republiki związkowej w ramach ZSRR aż do jego pełnej niepodległości. Ostatecznie na sesji Obwodowej Rady Deputatów w Symferopolu w dniu 12 listopada 1989 r. uchwalono deklarację, nadającą narodom Krymu prawo do utworzenia własnej państwowości w formie Krymskiej ASRR jako podmiotu Związku Radzieckiego. Aby urzeczywistnić to dążenie, zalecano jednocześnie przeprowadzenie stosownego referendum. Kwestię tę poparło szereg organizacji społecznych, w tym opozycyjnych względem KPU. Jedyne Organizacja Krymsko-Tatarskiego Ruchu Narodowego, na czele z Mustafą Dżemilewem, postanowiła zbojkotować to przedsięwzięcie. Referendum, w którym zadano następujące pytanie: „Czy jesteś za odtworzeniem Krymskiej ASRR jako podmiotu ZSRR i uczestnika związkowej umowy?”, odbyło się 20 stycznia 1990 r. Wzięło w nim udział 1 441 019 osób (81,37% ogółu uprawnionych), spośród których odpowiedzi na „tak” udzieliło 1 343 255 (92,26% głosujących). 12 lutego 1990 r. Rada Najwyższa Ukraińskiej SRR uchwaliła prawo „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, na mocy którego miały powstać miejscowe organy władzy ustawodawczej i wykonawczej²⁹. Na czele Rady Najwyższej Krymskiej ASRR stanął ostatni sekretarz KPU, wspomniany już Nikołaj Bagrow, a jej rządowi przewodził urodzony na Białorusi Witalij Kuraszyk³⁰.

Równoległe ze zmianami na samym Półwyspie doszło do pierwszej próby podważenia istniejących granic ze strony przedstawicieli najwyższych władz Rosyjskiej SFRR. Umowa, jaką 19 listopada 1990 r. zawarły obie radzieckie republiki: rosyjska i ukraińska, zawierała punkt 6., który głosił, że umawiające się strony uznają wzajemnie swoją terytorialną całość w ramach istniejących obecnie w ZSRR granic. Jednakże w procesie jej ratyfikacji w Radzie Najwyższej RSFR (22 listopada 1990 r.) ówczesny rosyjski minister spraw zagranicznych An-

29 Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12> [28.07.2019] [Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12>, 28.07.2019].

30 А. А. Форманчук, А. В. Мальгин, *op.cit.*, s. 693-695 [A. A. Formanchuk, A. V. Mal'gin, *op.cit.*, s. 693-695].

dziej Kozyriew zaznaczył, że umowa ta jest aktualna tylko wówczas, gdy obie republiki wchodzą w skład ZSRR. Natomiast problem pojawi się wtedy, gdy państwo to ewentualnie przestałoby istnieć. Innymi słowy strona rosyjska zgłaszała swoje pretensje do terytorium Ukrainy (odwołując się tu przede wszystkim do kwestii etnicznych i językowych) wówczas, gdyby ta wyszła z ZSRR i uzyskała niepodległość. Już w niezależnej Rosji (23 stycznia 1992 r.) jej Rada Najwyższa podjęła uchwałę o zbadaniu konstytucyjności przekazania Krymu Ukrainńskiej SRR w 1954 r. Propozycję dyskusji na ten temat deputowani Rady przedstawili swoim ukraińskim odpowiednikom. Oczywiście było, że Rada Najwyższa Ukrainy odrzuci te żądania. Jednakże strona rosyjska prowadziła dalsze prace w tym kierunku i ostatecznie 21 maja przyjęła uchwałę, w której uznała decyzję o przekazaniu Krymu z RFSRR do USRR, podjętą 5 lutego 1954 r., za nieważną od momentu jej podjęcia. Jednocześnie Rada Najwyższa wezwała Ukrainę do podjęcia stosownych dwustronnych rozmów o dalszym statusie Krymu z udziałem mieszkańców autonomicznej republiki. Wobec dysproporcji sił strona ukraińska dążyła do umiędzynarodowienia problemu i wytworzenia nacisku na Moskwę w celu deeskalacji narastającego konfliktu, który traktowany był jako zagrażający całości granic państwa³¹.

Równoległe do tych inicjatyw na Półwyspie organizowano prokremlowskie siły polityczne. Ich wyrazicielem był Republikański Ruch Krymu, który dążył do przeprowadzenia referendum mającego na celu włączenie go w granice Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie w oficjalnych stosunkach ukraińsko-rosyjskich doszło do kryzysu na tle przyszłego statusu Floty Czarnomorskiej³². W prowadzonych rozmowach wzięli udział także przedstawiciele Krymu, co wywołało niezadowolenie strony ukraińskiej. W dniu 29 kwietnia 1992 r. Radę Najwyższą w Kijowie przyjęła prawo „О статусе Автономной Республики Крым”, w którym poważnie ograniczono jego samodzielność. W odpowiedzi na sesji 5 maja Rada Najwyższa Krymu odrzuciła postanowienie

31 О. Любовець, *Українсько-російські суперечності щодо визначення статусу Криму та м. Севастополь (1990-ті роки)*, [w:] *Крим від античності до сьогодення*, s. 624-627 [O. Liubovets', *Ukrains'ko-rosiis'ki superechnosti shchodo vyznachennia statusu Krymu ta m. Sevastopol' (1990-ti roki)*, [w:] *Krym vid antichnosti do s'ohodennia*, s. 624-627].

32 Z. Błażewicz, P. Krzykowski, M. Żyła, *Półwysep Krymski – strategiczny element relacji rosyjsko-ukraińskich*, Warszawa 2018, s. 97.

swej kijowskiej odpowiedniczki i uchwaliła „Акт о провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым”. Jednocześnie przyjęła projekt o przeprowadzeniu referendum z dwoma pytaniami: 1) Czy jesteś za niepodległą Republiką Krymską w związku z innymi państwami; 2) Czy popierasz akt o proklamowaniu państwowej niezależności Krymu? Następnego dnia Rada przyjęła tekst konstytucji Republiki Krym, gdzie wyraźnie stwierdzono jej związek z Ukrainą, jednakże na zasadach odrębnych układów i porozumień. Wywołało to silne wzburzenie deputatów Republikańskiego Ruchu Krymu, którzy nie ukrywali zaangażowania na rzecz związku z Rosją. Jednakże przewodniczący Rady Najwyższej Nikołaj Bagrow podjął dialog z Kijowem. Wkrótce doszło do wypracowania kompromisu w postaci przyjęcia prawa „О разграничении полномочий между органами государственной власти Украины и Республики Крым” (30 lipca 1992 r.)³³. Był to niewątpliwie sukces strony krymskiej, która uzyskała w ten sposób dużą niezależność od kijowskiego centrum. W tym też czasie nastąpiło pewne wyciszenie proniepodległościowych inicjatyw tatarskich. Medżlis podjął wówczas decyzję o nawiązaniu współpracy z władzami autonomii w zamian za wyznaczenie systemu kwotowego (parytet narodowościowy) przy wyborach do miejscowej Rady Najwyższej³⁴.

W styczniu 1994 r. wybory prezydenckie w Krymie wygrał Jurij Mieszkow, związany politycznie z Blokiem Rosja i Republikańską Partią Krymu (następczynią Republikańskiego Ruchu Krymu), nastawiony zdecydowanie prorosyjsko. Z jego inicjatywy Rada Najwyższa postanowiła wrócić do wariantu konstytucji w brzmieniu sprzed uzgodnionych później ze stroną ukraińską poprawek. Nie znalazło to oczywiście akceptacji w Kijowie. Nowo wybrany ukraiński prezydent, Łeonid Kuczma, zdecydowanie wystąpił przeciwko tym zmianom. Z jego inicjatywy 17 marca 1995 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła dwie ustawy: o zmianie konstytucji i niektórych ustaw Autonomicz-

33 Закон Украины „О разграничении полномочий между органами государственной власти Украины и Республики Крым”, Народный Фронт «Севастополь-Крым-Россия», <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ukria.htm#1> [29.07.2019] [Zakon Ukrainy „О разграничении полномочий между органами государственной власти Украины и Республики Крым”, Народный Фронт «Севастополь-Крым-Россия», <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ukria.htm#1>, 29.07.2019].

34 Д. Рябушкин, *op.cit.*, s. 40-45 [D. Riabushkin, *op.cit.*, s. 40-45].

nej Republiki Krym i o Autonomicznej Republice Krym. Zgodnie z ich postanowieniami, Republika nabywała status administracyjno-terytorialnej autonomii w ramach Ukrainy, krymska konstytucja musiała być zatwierdzona przez Radę Najwyższą w Kijowie, a pełnomocnictwa Rady Najwyższej Krymu mogły być ograniczone w razie niezgodności uchwalonego prawa z konstytucją Ukrainy. Miasto Sewastopol z kolei otrzymało status administracyjnej jednostki, wydzielonej ze składu autonomii, a podległej bezpośrednio władzy centralnej. W związku z tymi wydarzeniami prezydent Mieszkow udał się na emigrację do Rosji³⁵.

Ostatecznie w trakcie kolejnych działań prezydenta Kuczmy, wyraźnie dążącego do realnego ograniczenia autonomii Krymu, 28 czerwca 1996 r. doszło do uchwalenia nowej konstytucji Ukrainy, w której zawarto wszystkie zasady ustrojowego funkcjonowania Półwyspu. Powstała administracyjna jednostka pod nazwą Autonomiczna Republika Krym. Posiadała ona swój parlament (Rada Najwyższa) oraz rząd na czele z premierem. Natomiast władza sądownicza zachowała charakter unitarny i nie nabywała w związku z tym żadnych cech odrębnych. Zgodnie z nowym ustawodawstwem praktycznie wszystkie sprawy Republiki były zależne od politycznego centrum w Kijowie³⁶. Po zawarciu 31 maja 1997 r. umowy między Rosją a Ukrainą, podpisanej przez Borysa Jelcyna i Łeonida Kuczme³⁷, wydawało się, że problem krymski w swych różnych aspektach został w zasadzie uregulowany. Objęcie władzy przez Władimira Putina i dalsze jego działania pokazały, że było to mylne przeświadczenie.

35 A. В. Мальгин, *Крым после распада СССР: между Россией и Украиной. 1991-2004 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, s. 709-714 [A. V. Mal'gin, *Krym posle raspada SSSR: mezhdou Rossiei i Ukrainoi. 1991-2004 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, s. 709-714].

36 Biblioteka Sejmowa, *Konstytucja Ukrainy*, <http://libr.sejm.gov.pl/tekoi/txt/konst/ukraina.html> (Rozdział 10, artykuły 134-139) [29.07.2019]; M. Gołda-Sobczak, *op.cit.*, s. 160-161.

37 Układ ten nazywano powszechnie „wielką umową”. Wersja ukraińska: *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, Законодавство України*, https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [29.07.2019] [Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytctvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiis'koiu Federatsiieiu, *Zakonodavstvo Ukrainy*, https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006, 29.07.2019]; wersja rosyjska: *Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной, Консорциум Кодекс*, <http://docs.cntd.ru/document/1902220> [29.07.2019] [Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve i partnerstve mezhdou Rossiiskoi Federatsiei i Ukrainoi, *Konsortsiium Kodeks*, <http://docs.cntd.ru/document/1902220>, 29.07.2019].

Zakończenie

Zajęcie Krymu przez Federację Rosyjską w 2014 r. opierało się o schematy przeciwiczone dużo wcześniej – tak w toku wydarzeń okresu upadku caratu i rodzenia się nowego, sowieckiego porządku, jak i podczas upadku tegoż na przełomie lat 80. i 90. XX w. Ani po 1917 r., ani przed rokiem 1991 wiodące siły polityczne Rosji nie wyobrażały sobie Półwyspu Krymskiego poza imperium, bez względu na to, czy miał on należeć do Ukrainy, czy też stać się tatarskim państwem narodowym. Determinacja, z jaką bolszewicy przed stuleciem, a rosyjscy nacjonaliści dwie dekady temu dążyli do osiągnięcia swego celu – powrotu Krymu do „macierzy”, musi dzisiaj co najmniej zastanawiać, jeśli nie prowadzić do smutnej refleksji. Decyzja Władimira Putina jawi się tu jako logiczna konsekwencja tej historycznej postawy, którą można było nie tylko obserwować i poddawać analizie, ale także we właściwym czasie się na nią przygotować.

Na pozycję Ukrainy w tym regionie wpływała nie tylko słabość tego państwa, targanego od końca 2013 r. wewnętrznymi sporami i brakiem perspektyw, ale także niemożność (a może i niechęć) rozwiązania kwestii tatarskiej i zyskania w ten sposób silnego sojusznika, chcącego budować trwałe związki z Kijowem. Podjęcie rzeczywistych działań prowadzących do stabilizacji sytuacji krymskich Tatarów chociaż w pewnej mierze zrównoważyłoby wyraźną asymetrię między nimi a ludnością rosyjskojęzyczną³⁸. Działania protatarskie władz ukraińskich odbiłyby się echem także wśród Tatarów, obywateli Federacji Rosyjskiej, grupy stosunkowo wpływowej, z którą Kreml musiałby się jednak w jakimś stopniu liczyć. Ponadto pamiętać należy, że diaspora tatarska jest obecna w wielu państwach regionu, zwłaszcza w Turcji, z którą Ukraina utrzymywała dobre stosunki.

Być może wcześniejsze umiędzynarodowienie sprawy krymskiej (traktowanej wieloaspektowo, w której na plan pierwszy wysuwa się zarówno tatarska kwestia narodowościowa, jak i połączeniowe dąże-

38 W początkach swej prezydentury (2010 r.) Wiktor Janukowycz podjął plan kompleksowej modernizacji gospodarki Krymu w latach 2011-2020, ale ze względu na nieudolność administracji i klanowość struktury władzy wysiłki te nie przyniosły rezultatu. Zob.: *Стратегия экономического и социального развития Автономной Республики Крым на 2011-2020 годы, Законодавство АР Крым*, <https://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb0121002-10#n14> [27.08.2019] [Strategia ekonomicznego i sotsial'nogo razvitiia Avtonomnoi Respubliki Krym na 2011-2020 gody, *Zakonodavstvo AR Krym*, <https://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb0121002-10#n14>, 27.08.2019].

nia miejscowej ludności rosyjskojęzycznej) mogłoby zapobiec otwartej agresji rosyjskiej, ograniczając ją do aktywnego i ostrego oddziaływania politycznego. Dokonując aneksji Krymu, Rosja złamała prawo międzynarodowe. Jednak niezależnie od jej odwoływania się do *casusu* Kosowa z 2008 r. – Półwysep Krymski nadal formalnie stanowi część Ukrainy.

Bibliografia

- Biblioteka Sejmowa, *Konstytucja Ukrainy*, <http://libr.sejm.gov.pl/teko1/txt/konst/ukraina.html> [29.07.2019].
- Błażewicz Z., Krzykowski P., Żyła M., *Półwysep Krymski – strategiczny element relacji rosyjsko-ukraińskich*, Warszawa 2018.
- Gil A., *Dekret prezydenta Leonida Kuczmy o obchodach 350. rocznicy Kozackiej Rady Perejasławskiej 1654 r. i jego znaczenie dla wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji Ukrainy*, Lublin 2003 (*Analizy Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1, red. J. Kłoczowski, H. Łaszkiwicz).
- Gil A., *Granica między Ukraińską SRR a Rosyjską FSRR w latach dwudziestych XX wieku. Przyczynek do realizacji bolszewickiej polityki narodowościowej*, „Limes. Studia i Materiały z Dziejów Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, nr 9.
- Gołda-Sobczak M., *Krym jako przedmiot sporu ukraińsko-rosyjskiego*, Poznań 2016.
- Kalb M., *Imperialna gra. Putin, Ukraina i nowa zimna wojna*, przeł. S. Baranowski, Kraków 2017.
- Kireçi M. A., Tezcan S., *The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present*, „Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi” 2016, no. 77.
- Kranz J., *Kilka uwag na tle aneksji Krymu przez Rosję*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 8.
- Miśkiewicz A., *Sulkiewicz Maciej Sulejman (1865-1920)*, [w:] *Słownik biograficzny Tatarów polskich XX wieku*, red. A. Miśkiewicz, Białystok 1438/2016.
- Orenstein M. A., *The Lands in Between. Russia vs the West and the New Politics of Hybrid War*, New York 2019.
- PACE, *PACE ratifies Russian delegation’s credentials*, 26.06.2019, <http://assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=7547&lang=2&cat=8> [27.07.2019].
- PACE, *Reconsideration on substantive grounds of the previously ratified credentials of the Russian delegation*, 8.04.2014, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20745&lang=en> [27.07.2019].
- Plokhly S., *Kwestia rosyjska. Jak budowano naród i imperium*, przeł. Ł. Witczak, Kraków 2019.

- Williams B. G., *Hijra and forced migration from nineteenth century Russia to the Ottoman Empire. A critical analysis of the Great Tatar emigration of 1860-1861*, „Cahiers du monde russe” 2000, 41/1.
- Wiśniewski R., *Przemiany etniczne na Krymie – od inkorporacji do Rosję carskiej po aneksję przez Federację Rosyjską (1783-2014)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, VII/2.
- Валобуев О. В., *Крымская область в составе РСФСР. 1946-1954 гг. Передача Крыма Украинской ССР*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, ред. А. В. Юрасов, Москва 2019 [Valobuev O. V., *Krymskaia oblast' v sostave RSFSR. 1946-1954 gg. Peredacha Kryma Ukrainskoi SSR*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, red. A. V. Iurasov, Moskva 2019].
- Габриелян О. А., Ефимов С. А., Зарубин Б. Г., Кислый А. Е., Мальгин А. В., Никифоров А. Р., Павлов В. М., Петров Б. П., *Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство*, Симферополь 1998 [Gabrielian O. A., Efimov S. A., Zarubin B. G., Kislyi A. E., Mal'gin A. V., Nikiforov A. R., Pavlov V. M., Petrov B. P., *Krymskie repatrianty: deportatsiia, vozvrashchenie i obustroistvo*, Simferopol' 1998].
- Головченко В., *Депортация народов Крыма в контексте национальной политики сталинизма*, [w:] *Крым від античності до сьогодення: Історичні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014 [Holovchenko V., *Deportatsiia narodiv Krymu v konteksti natsional'noi polityky stalinizmu*, [w:] *Krym vid antychnosti do s'ohodennia: Istorychni studii*, red. V. Smolii, Kyiv 2014].
- Гошуляк І., *Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки)*, Київ 2009 [Hoshuliak I., *Ternystyi shliakh do sobornosti (vid idei do Aktu Zluky)*, Київ 2009].
- Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, Законодавство України*, https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [29.07.2019] [Dohovor pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukraïnoi i Rosiis'koiu Federatsiieiu, *Zakonodavstvo Ukraïny*, https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006, 29.07.2019].
- Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной, Консорциум Кодекс*, <http://docs.cntd.ru/document/1902220> [29.07.2019] [Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve i partnerstve mezhdru Rossiiskoi Federatsiei i Ukrainoi, *Konsortsiium Kodeks*, <http://docs.cntd.ru/document/1902220>, 29.07.2019].
- Закон РСФСР от 26 апреля 1991 г. N 1107-1 “О реабилитации репрессированных народов”*, *Гарант*, <http://ivo.garant.ru/#/document/10200365/paragraph/8904:0> [28.07.2019] [Zakon RSFSR ot 26 apreliia 1991 g. N 1107-1 “O reabilitatsii repressirovannykh narodov”, *Garant*, <http://ivo.garant.ru/#/document/10200365/paragraph/8904:0>, 28.07.2019].
- Закон Украины „О разграничении полномочий между органами государственной власти Украины и Республики Крым”, Народный Фронт «Севастополь-Крым-Россия»*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ukria.htm#1> [29.07.2019] [Zakon Ukrainy „O razgranichenii

- polnomochij mezhdru organami gosudarstvennoj vlasti Ukrainy i Respubliki Krym”, *Narodnyi Front «Sevastopol'-Krym-Rossia»*, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992ukria.htm#1>, 29.07.2019].
- Закон Української радянської соціалістичної республіки „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”, *Законодавство України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12> [28.07.2019] [Zakon Ukrain's'koї Radians'koї Sotsialistychnoї Respubliky „Pro vidnovlennia Kryms'koї Avtonomnoї Radians'koї Sotsialistychnoї Respubliky”, *Zakonodavstvo Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12>, 28.07.2019].
- Иосиф Сталин – Лаврентию Берии: «Их надо депортировать...»: *Документы, факты, комментарии*, сост. Н. Бугай, Москва 1992 [*Iosif Stalin – Lavrentiiu Berii: «Ikh nado deportirovat'...»: Dokumenty, fakty, kommentarii*, sost. N. Bugai, Moskva 1992].
- Кульчицький С., *Входження Криму до складу України: політичний аспект*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014 [Kul'chyts'kyi S., *Vkhodzhennia Krymu do skladu Ukrainy: politychnyi aspekt*, [w:] *Krym vid antichnosti do s'ohodennia: Istorychni studii*, red. V. Smolii, Kyiv 2014].
- Любовець О., *Українсько-російські суперечності щодо визначення статусу Криму та м. Севастополь (1990-ті роки)*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014 [Liubovets' O., *Ukrain's'ko-rosiis'ki superechnosti shchodo vyznachennia statusu Krymu ta m. Sevastopol' (1990-ti roki)*, [w:] *Krym vid antichnosti do s'ohodennia: Istorychni studii*, red. V. Smolii, Kyiv 2014].
- Мальгин А. В., *Крым после распада СССР: между Россией и Украиной. 1991-2004 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, ред. А. В. Юрасов, Москва 2019 [Mal'gin A. V., *Krym posle raspada SSSR: mezhdru Rossiei i Ukrainoi. 1991-2004 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, red. A. V. Iurasov, Moskva 2019].
- Михайлова Н. В., Савина Л. М., *Крымские татары: депортация и реабилитация*, „Вестник Московского университета МВД России” 2015, № 1 [Mikhailova N. V., Savina L. M., *Krymskie tatory: deportatsiia i rehabilitaciia*, „Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii” 2015, no. 1].
- Пиріг Р., *Німецькі детермінанти кримської політики гетьмана Павла Скоропадського (травень – грудень 1918 р.)*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014 [Pyrih R., *Nimets'ki determinanty kryms'koї polityky het'mana Pavla Skoropads'koho (traven' – hruden' 1918 r.)*, [w:] *Krym vid antichnosti do s'ohodennia: Istorychni studii*, red. V. Smolii, Kyiv 2014].
- Пученков А. С., Зарубин В. Г., *Крым в эпоху «великих потрясений». 1917-1920 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2, ред. А. В. Юрасов, Москва 2019 [Puchenkov A. S., Zarubin V. G., *Krym v epokhu «velikikh*

- potrjasenii». 1917-1920 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, red. A. V. Iurasov, Moskva 2019].
- Романько О. В., *Крым под пятой Гитлера. Немецкая оккупационная политика в Крыму (1941-1944)*, Москва 2011 [Roman'ko O. V., *Krym pod piatoi Gitlera. Nemetskaia okkupatsionnaia politika v Krymu (1941-1944)*, Moskva 2011].
- Рябушкин Д., *Политическая история Крыма (1989-2007)*, [w:] *Регионы Украины. Хроника и руководители*, 3, *Крым и Николаевская область*, ред. К. Мацузато, Sapporo 2009 (*Slavic Eurasian Studies*, no. 20) [Riabushkin D., *Politicheskaiia istoriia Kryma (1989-2007)*, [w:] *Regiony Ukrainy. Khronika i rukovoditeli*, t. 3: *Krym i Nikolaevskaia oblast'*, red. K. Macuzato, Sapporo 2009, s. 24-27 (*Slavic Eurasian Studies*, no. 20)].
- Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий*, ч. 1, ред. Г. Ф. Весновская, Курск 1999 [*Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov o repressiiakh i reabilitatsii zhertv politicheskikh repressii*, ch. 1, red. G. F. Vesnovskaia, Kursk 1999].
- Свод законов СССР*, т. 10, Москва 1990 [*Svod zakonov SSSR*, t. 10, Moskva 1990].
- Сталинские депортации 1928-1953*, сост. Н. Л. Поболь, П. М. Полян, Москва 2005 [*Stalinskie deportatsii 1928-1953*, sost. N. L. Pabol', P. M. Polian, Moskva 2005].
- Стариков Н., Беляев Д., *Россия. Крым. История*, Санкт-Петербург 2015 [Starikov N., Beliaev D., *Rossia. Krym. Istoriia*, Sankt-Peterburg 2015].
- Стратегия экономического и социального развития Автономной Республики Крым на 2011-2020 годы, Законодавство АР Крым*, <https://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb0121002-10#n14> [27.08.2019] [Strategiia ekonomicheskogo i sotsial'nogo razvitiia Avtonomnoi Respubliki Krym na 2011-2020 gody, *Zakonodavstvo AR Krym*, <https://zakon3.rada.gov.ua/krym/show/rb0121002-10#n14>, 27.08.2019].
- Трапезников Н. Е., *Крым в период Великой Октябрьской социалистической революции, гражданской войны и иностранной военной интервенции*, [w:] *Крым: прошлое и настоящее*, ред. С. Н. Агаджанов, А. Н. Сахаров, Москва 1988 [Trapeznikov N. E., *Krym v period Velikoj Oktiabr'skoj sotsialisticheskoi revoliutsii, grazhdanskoi voiny i inostrannoï voennoi interventsii*, [w:] *Krym: proshloe i nastoiashchee*, red. S. N. Agadzhanov, A. N. Sakharov, Moskva 1988].
- Українська центральна рада. Документи і матеріали*, у 2 т., т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р., упорядник В. Ф. Верстюк та ін., Київ 1996 [*Ukrains'ka tsentral'na rada: Dokumenty i materialy*, u 2 t., t. 1: 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r., uporiadnyk V. F. Verstiuk ta in., Kyiv 1996].
- Форманчук А. А., Мальгин А. В., *Крым в период социально-политических изменений в СССР. 1985-1991 гг.*, [w:] *История Крыма*, в 2 т., т. 2,

ред. А. В. Юрасов, Москва 2019 [Formanchuk A. A., Mal'gin A. V., *Крым в период сotsial'no-politicheskikh izmenenii v SSSR. 1985-1991 gg.*, [w:] *Istoriia Kryma*, v 2 t., t. 2, red. A. V. Iurasov, Moskva 2019].

Хаяли Р. И., *Провозглашение Крымской Народной Республики и принятие «Основных Законов Крымскотатарского Курултая» (декабрь 1917 года – январь 1918 года)*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету”, Серія Право, 2014, вып. 24, т. 1 [Haiali R. I., *Provozglashenie Krymskoj Narodnoi Respubliki i priniatie «Osnovnykh Zakonov Krymskotatarskogo Kurultaia» (dekabr' 1917 goda – ianvar' 1918 goda)*, „Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu”, Seriiia Pravo, 2014, vup. 24, t. 1].

Шестьдесят шестая годовщина Крымской АССР. Демонстрации и митинги крымских татар, ред. М. Джемилев, London 1989 [*Shest'desiat shestaia godovshchina Krymskoi ASSR. Demonstratsii i mitingi krymskikh tatar*, red. M. Dzhemilev, London 1989].